



В.А. Жадько, П.О. Бідзіля

Емпатія: соціально-філософський підхід до проблеми

Запорізький державний медичний університет

Ключові слова: емпатія, співчуття, соціальна патологія, хвороба.

Ключевые слова: эмпатия, сочувствие, социальная патология, болезнь.

Key words: empathy, sympathy, social pathology, illness.

У статті під соціально-філософським кутом зору розглядається емпатія як феномен, що визначає співчуття в якості способу взаємодії між людьми, вкрай важливий для системи охорони здоров'я.

В статті под соціально-філософським углом зрения рассматривается эмпатия как феномен, обозначающий сочувствие в качестве способа взаимодействия между людьми, что актуально для системы здравоохранения.

In the article, from the socio-philosophical point of view empathy has being investigated as phenomenon, which determines sympathy as a method of interaction among people, greatly important for the health protection system.

Існування суспільства супроводжується постійними війнами на фізичне знищення. За деякими підрахунками, лише 17 років у відомій нам історії людства пройшли без війни. Це дає підстави багатьом вченим зробити висновки про вроджену людині агресію, як і про те, що життя не є найвищою цінністю. На користь цього – спрямування пізнавально-технологічної думки на створення зброї масового знищення. Між тим, для медицини проблема лікування людини від хвороб заради забезпечення стану задоволення життям є головною.

Відзначимо, що не лише для медицини, а в першу чергу для філософії, яка виникла й розвивається як найбільш ефективний засіб забезпечення душевного здоров'я, тобто функціонально спрямована на душевну й духовну терапію. Отже, лише в її лоні була розроблена концепція співчуття до життя загалом, людського в першу чергу. «Емпатія – здатність уявити себе на місці іншої людини і зрозуміти її почуття, бажання, ідеї та вчинки» – саме таким є сучасне визначення співчуття у «Філософському енциклопедичному словнику» [8]. З іншого боку, медико-фізіологічні словники не включають до свого лексичного арсеналу цей термін. Він, щоправда, увійшов у науковий обіг століття тому як прояв естетичного почуття, властивого актору, якому доручають зіграти роль певного літературно-мистецького персонажа. Але поступово почав використовуватись як метод психологічного консультування реальних людей. Власне кажучи, класичний психоаналіз З.Фрейда, згідно якого людина є істотою, для якої суттєвими проявами її характеру є агресія як засіб виживання і продовження роду, трансформувалася в неофрейдизм (Е.Фромм та ін.) завдяки врахуванню чинників соціального (морально-етичного) плану, тобто емпатії.

Лікарська практика, отже, не є монополією медицини. Вона має, насамперед, соціальний статус, адже людина є *природно-соціальною* істотою. Від того, якими є умови її суспільного буття, суттєво залежить психофізіологічна мотивація її поведінки. Без впливу на останню всієї сукупності суспільно-гуманітарних чинників вона буде і значною мірою проявляє себе як представник гомінід, а не сапієнів. На цьому наголошував ще Платон, ствер-

джуючи, що «вірна думка, але отримана без освіти і виховання, є думкою рабською і тваринною (звірячою)» [1]. Більше того, відома клятва Гіппократа є нічим іншим, як філософським маніфестом, змістом якого є проголошення співчуття до хворої людини. Це безпосередньо впливає як із проголошених ним принципів лікування: приносити користь здоров'ю людини і не нашкодити, протилежне лікувати протилежним, допомагати природі та, дотримуючись обережності, щадити хворого, співчуваючи йому та співпереживаючи його стан, так і обґрунтування визначальної ролі у формуванні тілесних і душевних властивостей людини чинників зовнішнього середовища, серед яких географічні (клімат, ґрунт, вода) та суспільні (спосіб життя і закони країни).

Ми думаємо, що медицина, виокремившись у самостійну галузь науки та ставши потужним інститутом суспільства, втратила інтерес до свого соціально-філософського першоджерела. Про це свідчить і поява більше ніж через 2 тисячі років самого терміну «*емпатія*» після його фактичного змістовного визначення не лише Гіппократом, але й класиками світової філософії Платоном та Аристотелем. Перший обґрунтував визначеність людського буття світом об'єктивних ідей, головною серед яких є ідея блага, адже лише об'єктивне знання породжує здоровий спосіб життя людини; другий визначив спосіб здобуття нею душевного, духовного й тілесного здоров'я через набуття стану єдності в її свідомості *істини, добра і краси* (стан калокагатії) як стану *очищення* (катарсис). Без такої єдності людина є носієм хворого тіла, позаяк її душа, як орган пізнання, йде хибним шляхом.

Сказане означає, що хвороба не є категорією медицини. Це феномен суспільства, в якому немає єдності між людьми, тому що система освіти не спрямована на досягнення у свідомості кожної людини єдності тілесних, душевних і духовних устремлень. Вона (система) *не чує світу почуттів*, тому не формує у людини *співчуття* до інших людей. Вона *не розвиває мислення як здатність об'єднати різноманітне у спільне і, відтак, суспільне*. А мислення – це якраз і є першооснова людського способу буття. Звідси відоме «я мислю, отже, я існую» (Р.Декарт)

та визначення мислення Л.Фейєрбахом: «Почуття говорять все, але, щоб зрозуміти їх вислови, необхідно пов'язати їх. Взаємопоєднано читати євангелія почуттів – означає мислити» [7]. Додамо до цього суттєве уточнення: «Позбавлена мислі чуттєвість зупиняється на окремому явищі, пояснює його без розмірковування, без критики, без дослідження, без порівняння з іншим явищем, пояснює безпосередньо через саму себе; мисляче споглядання пов'язує різного роду чуттєві факти, які нібито не мають поміж собою нічого спільного, загального, в одне ціле, у взаємозв'язок, і людина *мислить* тільки тоді, коли вона піднімається до такого взаємопов'язування чуттєво сприйнятого» [7].

Коли хвора людина приходиться до лікаря, спілкування з ним відбувається на рівні обміну симптомами. Вкрай важливо знати зміст самого терміну: *symptoma* – співпадіння. Очевидно, що в медичному сенсі йдеться про співпадіння відчуттів, якого не відбудеться, якщо лікар буде знати симптоми лише як суто наукові визначення проявів хвороби, як реакцію певних фізіологічних органів, але без почуття співпереживання хворому, супроводжуваного не тільки встановленням діагнозу, але й неодмінною бесідою на теми, які відволікають, з одного боку, від зосередженості пацієнта (*patient* – той, хто терпить, перетерплює) на стані свого здоров'я, з іншого, на діагностуванні його душевного стану, зумовленого соціально-духовними чинниками. Не випадково хворі/пацієнти часто скаржаться на лікарів за бездушність, сухий раціоналізм, небажання «поговорити по душам». Це відповідає філософському освітньо-виховному й водночас педагогічному принципу Д.Локка: «Здоровий дух у здоровому тілі – ось короткий, але повний опис щасливого стану в цьому світі. Хто володіє тим і іншим, тому залишається бажати небагато» [4]. Як бачимо, це відрізняється від звичного стереотипу не просвітленої історією філософсько-педагогічної думки твердження пересічної людини: «В здоровому тілі здоровий дух».

Зазначимо, що філософія, як любов до мудрості та пізнавально-мисленнєвої діяльності, виникла від впливу на людину вражень, джерелом яких є природні та суспільні явища. Це виводить її зі стану душевної рівноваги, а нормальним станом будь-якої системи, тим більше такої, якою є людина в її природно-суспільній визначеності, є стан рівноваги як її складових, так і її самої із зовнішнім середовищем. Такий стан є порушенням норми, а з медичної точки зору – втратою здоров'я, тобто хворобою. Людина лікується тим, що намагається відновити рівновагу, що, в свою чергу, підштовхує її до природо пізнавального способу життя. Отже, цілком очевидно, що філософія, як початок пізнавального шляху розвитку людства, виникла і продовжує розвиватись засобом всебічного поширення впливу на всі сфери пізнання і практики властивої їй терапевтичної функції.

Оскільки знання містяться в текстах, а не у сприйняттях, які є носіями образів предметно-речового буття, варто, особливо медикам, чия термінологія всуціль

латинська і грецька, знати буквальный переклад змісту використовуваних ними понять. Від грецької *therapeia* – турбота, догляд, лікування, а терапевт – людина, що здійснює таку турботу, доглядає й лікує хворих, спеціаліст і внутрішніх хвороб. А внутрішнє тотожне тому, в чому втілена/матеріалізована душа. Виводять її зі стану рівноваги найбільшою мірою суспільні чинники. Досить виразно про лікувальну функцію філософії сказав римський імператор і видатний мислитель Марк Аврелій: «Час людського життя – мить; його сутність – вічна плінність; відчуття неясні; будова всього тіла хитка; душа нестійка; доля загадкова; слава недостовірні. Інакше кажучи, все, що стосується тіла, подібне потоку; що стосується душі – сновидінням і диму. Життя – боротьба і ходіння по чужині; посмертна слава – забуття. Але що ж може вивести на шлях? Ніщо, окрім філософії» [2].

Чому саме філософія? Тому що вона зробила об'єктом свого дослідження людину, закликаючи її до самопізнання. Це означає, що вона, ставши на такий шлях, починає «чути» не тільки свою природну психофізіологію, але й намагаться чути зовнішню природу як об'єктивну й необхідну умову свого буття. І це «слухання» поступово трансформується в першу пізнавальну форму світоглядної свідомості – міфологію. Остання являє собою мотивацію життєдіяльності, засновану на культурі природи, розглянутої в антропоморфному, персоніфікованому вигляді. Це означає, що людина з самого початку свого народження і становлення в якості пізнавальної істоти соціалізує себе природно визначеним чином. Вона вживається в природу всіма своїми почуттями для того, щоб почути її голос у вигляді логосу, яким давні греки позначали одночасно процес мовлення і мислення. Якщо цього не робити, людина і суспільство хворіють, стають на шлях патології, а не емпатії. А голос мови, якою *звучить* слово «*pathos*», мовою логосу (закону) *означає* «страждання, почуття, пристрасть».

Від чого страждає людина як природно-соціальна істота? В першу чергу від того, що її *не чують, не розуміють*, а тому *не співчують*. А вона ж висловлює свої почуття-переживання засобами мови, яка є голосом і водночас логосом її душі, сформованої саме завдяки колективному способу життя. Тобто, *емпатія* належить до онтологічної сутності буття загалом – все пов'язано зі всім, буття людини насамперед. Не випадково Л.Фейєрбах як апологет чуттєвості відзначав, що людина всіма своїми почуттями, а не політико-партійними програмами, маніфестує себе як суб'єкта комуністичного суспільства. Адже саме спільність почуттів з'єднує людей в певний духовний соціум. Навпаки, мислення, абстрагуючись від голосу і змісту почуттів, роз'єднує їх. В цьому легко пересвідчитись, якщо проаналізувати безкінечні суперечності у середовищі науковців чи представників інших напрямків пізнавальної діяльності. Це хибна теза, що нібито в суперечках народжується істина. По-перше, вона народжується в дискусіях, по-друге, диспутанти мають бути з'єднані спільним інтересом,

по-третє, інтерес являє собою внутрішній, отже, почуттєвий стан людини. Про це чудово сказав у свій час К.Маркс: «Ідеї неодмінно осоромлюють себе, тільки-но вони відриваються від інтересу» [5].

Емпатія має онтологічний статус також і в суспільно-му сенсі. Ми вже послались на міфологічний світогляд як первинну форму свідомості, засобами якою людина стверджує свою органічну єдність з природою та іншими людьми. Навіть краще говорити: єдність з олюдненою природою, з природою як своєрідним (рідним для себе) суспільством взаємопов'язаних між собою універсальними зв'язками/законами об'єктів і процесів. Оскільки всі ми родом з дитинства, фундаментом мотиваційної сфери нашої свідомості є основні структурні доміанти міфології. Саме вони утворюють нерозривну єдність почуттів як між людьми, так і між ними та природою.

Це чітко простежується через їх визначення. **Тотемізм** – почуття повної спорідненості людини з природою загалом через віру у безпосереднє походження від певних представників рослинного, переважно тваринного світу. **Аніматизм** – щира віра в живу основу світу і, отже, несприйняття смерті як хвороби, як нежиті. **Анімізм** – переселення власних душ в тіла природних об'єктів як принцип взаємовідносин із ними через надання їм статусу божеств (фактично визнання за ними статусу закону). **Магія** – пізнавальна духовно-практична взаємодія з ними з метою схилити їх на свою сторону для забезпечення здоров'я. **Фетишизм** – наділення природних одушевлених (аніматичних) та одуховнених (анімістичних) істот цілющими для себе властивостями.

Нескладно побачити, що онтологічно (онтологія – вчення про буття сущого, про суще як основу буття) міфологія як фактичне проголошення емпатії є фундаментом людського буття. Вкрай важливо зберегти її не лише в дитячому віці, для якого вона є визначальним типом світогляду, але й у дорослому, коли її трансформація в систему наукового, заснованого на мисленні, що абстрагується від чуттєвості, може призвести до невиліковної хвороби на жорстоке ставлення до природи як самої людини, так і до власне природи. Особливо це потрібно для тієї категорії людей, які обирають для себе шлях лікування людей від патологій. Їх свідомість має бути, звичайно, не міфологічною, а екологічною, оскільки міфологія з її одушевленням та одухотворенням природи людини і самої природи об'єктивно трансформувалась в екологічну свідомість. Адже фармакогнозія (pharmakeutike, pharmakeia – ліки), фармакологія і фармакопея (roіia – виробляю) суть науки про рослини та тваринні матеріали, з яких виробляють ліки, знаючи їх дію на організм людини.

Якщо природа без втручання в неї людини володіє здоров'ям, зберігаючи свою рівновагу, то разом із нерозумним втручанням людини в її середовище вона починає хворіти разом із нею. Але хвороба людини йде від її невігластва, від того, що, долучаючись, доторкуючись до неї органами смаку, вона не спрямовує духовно-

пізнавальні органи, якими є зір і слух, не розуміє того, що вони є тими органами відчуття, які формують почуття вже як духовно-пізнавальні аналізатори.

З радянських часів і донині звично декларувати, що ціллю держави, на противагу капіталістичним країнам, є турбота про людей. Між тим, філософія персоналізму, як і багато інших європейських соціально-філософських шкіл, розробила концепцію співчуття людям, які фактично втілені в соціально орієнтованих державах, якими є переважна більшість західноєвропейських держав. Вона побудована на засадах визнання духовного начала як суб'єкта творення з людини як суб'єктивно-психофізіологічної істоти, особистості, соціалізованої з іншими людьми, здатними створити персоналістську цивілізацію. Людина не є щось індивідуалізовано-еґоцентричне й еґоїстичне. Це єдність **Я** з іншими **Я**, насиченість **Я** іншими **Ти** і творення **Я** як **Ми**. Персоналістська цивілізація твориться низкою фактів. До них відносяться такі дії:

1. Потрібно «вийти з себе», щоб позбутись еґоцентризму.
2. Потрібно «розуміти», стати на точку зору іншого і виявити його особливості.
3. Потрібно «мати біль у грудях», щоб відчувати іншого.
4. Потрібно «віддавати», бути великодушним у самовіддачі, адже щедрість розбиває самотність.
5. Потрібно «бути вірним», оскільки «вірність особистості – це творча вірність», невичерпне джерело персоналізації та спілкування. Якщо такі акти людина буде здійснювати свідомо і цілеспрямовано, вона стане суб'єктом персоналістської цивілізації. Якщо ж ні, тоді драматизм і трагізм її життя збільшуватиметься, адже не буде злагоди і порозуміння поміж людьми.

Ми думаємо, що запропонована концепція побудови персоналістичної цивілізації тотожна побудові суспільства на засадах емпатії, тобто співчуття до хворого, якщо брати систему охорони здоров'я, або ж творчої віддачі знань вчительством і професорсько-викладацьким складом, якщо брати систему освіти.

Кафедрою суспільних дисциплін у свій час було проведено соціологічне опитування студентів, ціллю якого було виявлення міри розуміння і втілення в життя головних морально-етичних категорій, без яких неможлива якісна, гуманістично спрямована медицина. Це *справедливість, совість, добро, співчуття* та ін. Відносно питання про змістовну сутність украй важливого для медиків і лікарів співчуття, було запропоновано п'ять фактично рівнозначних варіантів. Ставилась освітньо-виховна ціль, тому неправильних відповідей не було, але потрібно було відібрати найвлучніші.

Результати такі:

1. Сприйняття іншого як самого себе: 122 голоси, з них 1 місце – 75, 2-ге – 26, 3-ге – 11, всього 115.
2. Переживання спільної долі: 100 голосів, з них 1 місце – 36, 2-ге – 28, 3-ге – 20, всього 84.
3. Засіб гуманізації суспільних відносин: 97 голосів, з них 1 місце – 16, 2-ге місце – 6, 3-ге місце – 14, всього 36.

4. Вроджена схильність людини: 88 голосів, з них 1 місце – 10, 2-ге місце – 14, 3-тє місце – 14, всього 38.

5. Спорідненість почуттів: 85 голосів, з них 1 місце – 9, 2-ге місце – 23, 3-тє місце – 25, всього 57.

Беззаперечним лідером, як це і має бути, стало дещо змінене формування золотого правила моралі, як і філософського кредо – «пізнай самого себе»: 78 перших позицій з 149, що складає 52,3 %. Якщо додати до цього споріднені варіанти 1 і 2, то виходить майже 122 перших позицій, що складає 82 %. Це означає, що ми загалом маємо справу з освіченими й досить цивілізованими людьми. Адже від біологічної природи йде визначення людини як егоцентричної й агресивної особи, оскільки тільки такі якості забезпечують виживання. Очевидно, що соціалізація почуттів відбулась у руслі моральних імперативних вимог, а саме: не хотіти робити те, до чого є природні схильності.

Що стосується укладача анкети, то він розрахував на першість варіанту «спорідненість почуттів». Тому і запитував по-українськи – про співчуття, а не про емпатію. До речі, при поясненні вимог до анкетування переважна більшість студентів не знала, що таке емпатія. Це зайвий раз переконує в необхідності навчання, освіти, виховання рідною (рідними, близько спорідненими) мовою. Розрахунок якраз і був на філологічний підхід: співчуття – це спів чуттів, спів почуттів, гармонія, налагодженість почуттів на злагоду і лад. Платон прямо пов'язував дику вдачу тих чи інших племен з відсутністю в них хорового співу. Це вірно й тепер – чи здатна наша молодь співати в хоровому колективі, ведучи в ньому сольні партії? Очевидно, що ні. Тому отримані відповіді, хоча й близькі до наукових визначень, проте формуються від себе до інших, а не від духовної єдності їх почуттів. Саме вони створюють суспільство як духовну цілісність, як єдиний соціокультурний простір. Просте ж перебування в одному місці, сумісне буття не створює суспільний організм, а є лише сукупним місцеперебуванням атомізованих індивідів. У цьому драматизм людського буття і трагізм тих, хто це усвідомлює. Водночас це напрям навчально-

освітнього методу виховання – не колективізму як цілі, а його засобами соціальних почуттів, які з'єднують людей попри всілякі ідеологічні відмінності між ними.

Висновок

Над свідомістю нашого суспільства, особливо науковців, на нашу думку, домінує стереотип визначення істини як винятково об'єктивної, такої, зміст якої не залежить від свідомості людини. Між тим, це лише одне з багатьох її визначень. Ми переконані, що варто, враховуючи специфіку української ментальності, схильну до мотивації поведінки людей на основі *кордоцентризму, космозму й антеїзму*, посилатись, як у власне науковій, так і соціокультурній та політичній діяльності, на концепцію соціолога №1 ХХ ст. П.Сорокіна. Він виділяв три системи істини, які відповідають «трьом суперсистемам культури, а саме: ідеаційній, ідеалістичній та чуттєвій системам істини і знання. Ідеаційна істина – це істина, що відкривається милістю Бога через його глашатаїв... Така істина може бути названа *істиною віри*. Вона непогрішима і дає адекватне знання (ми в цьому сумніваємось – авт.) про справді реальні цінності. Чуттєва істина *суть істина почуттів*, яка досягається органами чуттєвого сприйняття. ...Ідеалістична істина є синтезом двох інших істин, тобто синтез, створений нашим розумом. ...Людський розум «пробуджує» сприймання і сприйняття нашими органами відчуття і трансформує їх у достовірний досвід і знання ...і таким чином з'єднує в єдине ціле істину почуттів, істину віри та істину розуму» [6].

Завдання системи освіти загалом, медико-фармацевтичної насамперед, якраз і має полягати в тому, щоб сформувати у студентів чуттєвий розум і розумну чуттєвість. В такому разі їм відкриється (без цього ніякого містичного одкровення бути не може) істина релігійної віри, згідно якої, з одного боку, сформується віра у власні сили, з іншого, у відносинах між людьми утвердиться любов до іншої людини як до себе самої. Це і буде суспільство, побудоване на емпатії, а не антипатії та патології.

Література.

1. Антология мировой философии: В 4-х т. /Ред.-сост. В.В.Соколов. – М.: Мысль, 1969. – Т.1. – С. 348.
2. Антология мировой философии: В 4-х т. /Ред.-сост. В.В.Соколов. – М.: Мысль, 1969. – Т.1. – С. 521.
3. Гиппократ. Большая советская энциклопедия. – М.: Изд. «Советская энциклопедия», 1971. – Т.6. – С. 548.
4. Локк Д. Сочинения: в 3 т. [Пер. с англ. А.Н. Савина; ред. И.С.Нарский]. – М.: Мысль, 1985. – Т.1. – С. 451.
5. Маркс К. Немецкая идеология / Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. В 50-ти т. – М.: Политиздат. – 1955. – Т. 3. – С. 48.
6. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / Общ. Ред., сост. и предисл. А.Ю. Соколова; Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1992. – С. 463.
7. Фейербах Л. Избранные философские произведения. В II-х т. – М.: Госполитиздат, 1955. – Т. I. – С. 238,272.
8. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1999. – С. 539.

Відомості про авторів:

Жадько В.А., д.ф.н., професор, зав.кафедри суспільних дисциплін ЗДМУ.

Бідзіля П.О., к.і.н., доцент, доцент кафедри суспільних дисциплін ЗДМУ.

Адреса для листування:

Жадько В.А., Бідзіля П.О., 69035, м. Запоріжжя, пр. Маяковського, 26, ЗДМУ. Тел.: (061)2333054.